

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ (ПУЕТ)
Кафедра правознавства**

Галина Лаврик, Вікторія Орел

**ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
«ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН»**

з підготовки здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Галузь знань	08 Право
Спеціальність	081 Право
Освітньо-професійна програма	«Право»

**Полтава
ПУЕТ
2025**

Автори: *Галина Лаврик*, д-р юрид. наук, професор, завідувач (начальник) кафедри правознавства Полтавського університету економіки і торгівлі;
Вікторія Орел, старший викладач кафедри правознавства Полтавського університету економіки і торгівлі.

Рецензенти: *Дмитро Селіхов*, д-р юрид. наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
Ірина Гесць, канд. юрид. наук, доцент кафедри політології та права Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

*Рекомендовано до видання, розміщення в електронній бібліотеці та використання в освітньому процесі на засіданні кафедри правознавства ПУЕТ
28 травня 2024 р., протокол № 10*

Лаврик Галина

Програма навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» з підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Галузь знань 08 Право. Спеціальність 081 Право. Освітньо-професійна програма «Право» / Галина Лаврик, Вікторія Орел. – Полтава : ПУЕТ, 2025. – 30 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

Відповідальні за зміст навчально-методичного видання автори, рецензенти та завідувач кафедри правознавства *Г. В. Лаврик*

Повне чи часткове відтворення, тиражування, передрук та розповсюдження цього видання без дозволу Полтавського університету економіки і торгівлі **ЗАБОРОНЕНО**

АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Історія держави і права зарубіжних країн» є наукою і навчальною дисципліною, яка має важливе теоретичне і практичне значення, надає змогу усвідомити сучасні державно-правові явища та інститути, визначити їх історичні підвалини, передбачити майбутнє цих явищ та інститутів, з'ясувати історичну роль сучасної держави і права в суспільстві.

Предметом навчальної дисципліни є загальні закономірності і характерні особливості виникнення, розвитку держави і права окремих країн в конкретних історичних умовах у хронологічній послідовності.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» є послідовний і систематичний розгляд державних і правових інститутів зарубіжних країн у процесі їх історичної еволюції, а також виявлення системи закономірностей (універсальних, регіональних і локальних), які визначальним чином впливають на державно-правовий розвиток.

Зміст навчальної дисципліни розкривається у таких темах: Вступ до історії держави і права зарубіжних країн. Держава і право Стародавнього Сходу. Держава і право Стародавньої Греції. Держава і право Стародавнього Риму. Держава і право франків. Держава і право Франції в епоху Середньовіччя. Держава і право Англії в епоху Середньовіччя. Держава і право Німеччини в епоху Середньовіччя. Кано́нічне і міське право у країнах Західної Європи в епоху Середньовіччя. Держава і право Московії в епоху Середньовіччя. Держава і право середньовічного Сходу та Африки. Загальна характеристика держави і права в Новий час. Держава і право Англії Нового часу. Виникнення і розвиток держави і права в Америці. Держава і право Франції Нового часу. Держава і право Німеччини Нового часу. Держава і право Японії та Китаю Нового часу. Загальна характеристика держави і права в Новітню добу. Держава і право Англії в Новітню епоху. Держава і право Італії в Новітню епоху. Держава і право Німеччини в Новітню епоху. Держава і право Франції в Новітню епоху. Держава і право США Новітньої доби. Держава і право Японії та Китаю в Новітню епоху.

ZUSAMMENFASSUNG DER AKADEMISCHEN DISZIPLIN

„Staats- und Rechtsgeschichte des Auslands“ ist eine Wissenschafts- und Bildungsdisziplin, die eine wichtige theoretische und praktische Bedeutung hat, die es ermöglicht, moderne Staats- und Rechtsphänomene und -institutionen zu verstehen, ihre historischen Grundlagen zu bestimmen und deren Zukunft vorherzusagen. Phänomene und Institutionen, um die historische Rolle des modernen Staates und Rechts in der Gesellschaft zu verdeutlichen.

Gegenstand der wissenschaftlichen Disziplin sind die allgemeinen Gesetzmäßigkeiten und Besonderheiten der Entstehung und Entwicklung von Staat und Recht einzelner Länder unter spezifischen historischen Bedingungen in chronologischer Abfolge.

Ziel des Studiums der wissenschaftlichen Disziplin „Staats- und Rechtsgeschichte des Auslands“ ist eine konsequente und systematische Auseinandersetzung mit den staatlichen und rechtlichen Institutionen des Auslands im Prozess ihrer geschichtlichen Entwicklung sowie der Identifizierung eines Systems der Gesetzmäßigkeiten (allgemein, regional und lokal), die einen entscheidenden Einfluss auf die staatliche und rechtliche Entwicklung haben.

Der Inhalt des Faches wird in den folgenden Themen behandelt: Einführung in die Staats- und Rechtsgeschichte des Auslandes. Staat und Recht des Alten Orients. Staat und Recht des antiken Griechenlands. Staat und Recht des antiken Roms.

Staat und Recht der Franken. Staat und Recht im mittelalterlichen Frankreich. Staat und Recht im mittelalterlichen England. Staat und Recht im mittelalterlichen Deutschland. Kirchenrecht und Stadtrecht in Westeuropa im Mittelalter. Staat und Recht Moskaus im Mittelalter. Staat und Recht des mittelalterlichen Ostens und Afrikas. Allgemeine Merkmale von Staat und Recht in der Neuzeit. Staat und Recht in England in der Neuzeit. Die Entstehung und Entwicklung von Staat und Recht in Amerika. Staat und Recht in Frankreich in der Neuzeit. Staat und Recht in Deutschland in der Neuzeit. Staat und Recht in Japan und China der Neuzeit.

Allgemeine Merkmale des Staates und des Rechts in der Neuzeit. Staat und Recht von England in der Neuzeit. Staat und Recht Italiens in der Neuzeit. Staat und Recht Deutschlands in der Neuzeit. Staat und Recht Frankreichs in der Neuzeit. Staat und Recht der USA in der Neuzeit. Staat und Recht in Japan und China in der Neuzeit.

ANNOTATION OF THE ACADEMIC DISCIPLINE

«History of the state and law of foreign countries» is a science and academic discipline that has important theoretical and practical significance, allows to understand modern state and legal phenomena and institutions, determine their historical foundations, predict the future of these phenomena and institutions, clarify the historical role modern state and law in society.

The subject of the discipline is the general patterns and characteristics of the origin, development of the state and the law of individual countries in specific historical conditions in chronological order.

The purpose of studying the discipline «History of State and Law of Foreign Countries» is a consistent and systematic review of state and legal institutions of foreign countries in the process of their historical evolution, as well as identifying a system of laws (universal, regional and local) that decisively affect state and legal development.

The content of the discipline is covered in the following topics: Introduction to the history of state and law of foreign countries. State and law of the Ancient East. State and law of Ancient Greece. State and law of Ancient Rome.

State and law of the Franks. State and law of France in the Middle Ages. State and law of England in the Middle Ages. State and law of Germany in the Middle Ages. Canon law and municipal law in Western Europe in the Middle Ages. State and law of Muscovy in the Middle Ages. State and law of the medieval East and Africa. General characteristics of the state and law in modern times. State and law of England in modern times. The emergence and development of state and law in America. State and law of France in the modern period. State and law of Germany in modern times. State and law of Japan and China of the Modern Age.

General characteristics of the state and law in the modern era. State and Law of England in the Modern Era. State and Law of Italy in the Modern Era. State and Law of Germany in the Modern Era. State and Law of France in the Modern Era. State and Law of the USA in the Modern Era. State and Law of Japan and China in the Modern Era.

ВСТУП

Програму навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» укладено відповідно до освітньо-професійної програми «Право» з підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 081 Право галузі знань 08 Право. Її розроблено на основі Стандарту вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 081 Право галузі знань 08 Право, затвердженого та введеного в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 20.07.2022 р. № 644.

Вивчення історії держави і права зарубіжних країн у вітчизняних правничих школах, зокрема, в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого¹, допомагає правнику адаптувати свої знання до різноманітних культурних контекстів, розуміти взаємодію різних правових систем і сприяє розвитку гнучкого та вдумливого підходу до правничих питань у світовому співтоваристві.

Предметом навчальної дисципліни є загальні закономірності і характерні особливості виникнення, розвитку держави і права окремих країн в конкретних історичних умовах у хронологічній послідовності.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» є послідовний і систематичний розгляд державних і правових інститутів зарубіжних країн у процесі їх історичної еволюції, а також виявлення системи закономірностей (універсальних, регіональних і локальних), які визначальним чином впливають на державно-правовий розвиток.

Програмні компетентності відповідно до освітньо-професійної програми:

загальні:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (ЗК1);
- знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності (ЗК3);
- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями (ЗК7);
- здатність зберігати і примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії і закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі

---

¹ Програма навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» / уклад.: Є. О. Васильєв, С. І. Власенко. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2022. 18 с. URL: http://nulau.edu.ua/materials/files/history_state_and_law/0111/01.pdf.

знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види і форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя (ЗК13);
– цінування та повага різноманітності та мультикультурності (ЗК14).

спеціальні (фахові, предметні):

– здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ і процесів у контексті їх впливу на сучасну правову систему (СК 2);
– здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення (СК16).

Програмні результати навчання відповідно до освітньо-професійної програми:

– визначати переконливість аргументів у процесі оцінювання заздалегідь невідомих умов та обставин (РН 1);
– проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел (РН 3);
– оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему (РН 6);
– доносити до респондента матеріал з певної правової проблематики доступно і зрозуміло (РН 12);
– використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел і вторинних джерел для правничої діяльності (РН 14);
– застосовувати у професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи (РН 18);
– пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів (РН 19).

Навчальна дисципліна є **обов'язковою**.

Форма підсумкового контролю знань: екзамен.

ПРОГРАМНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

МОДУЛЬ 1. ВСТУП ДО ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Розділ 1. Вступ до історії держави і права зарубіжних країн. Держава і право Стародавнього Сходу

Тема 1. Вступ до історії держави і права зарубіжних країн

Предмет історії держави і права зарубіжних країн. «Історія держави і права зарубіжних країн» як наука та її місце в системі юридичних та інших суспільних наук.

Функції науки історії держави і права зарубіжних країн.

Методологія історії держави і права. Теоретичні напрями історико-правової науки.

Принципи історії держави і права зарубіжних країн.

Джерела історії держави і права зарубіжних країн.

Періодизація курсу історії держави і права зарубіжних країн.

Сутність та походження держави. Становлення суспільства. Чинники державоутворюючого процесу. «Священні царі». Сутність і походження права. Первісне право.

Тема 2. Держава і право Стародавнього Сходу

Держава і право Стародавнього Єгипту

Закономірності виникнення держав Стародавнього Сходу. Спільні риси держав Стародавнього Сходу. Формування поняття «східна деспотія».

Стародавній Єгипет. Створення держави. Періодизація розвитку держави і права Стародавнього Єгипту.

Специфічні риси політичної організації. Державний лад. Влада фараонів. Апарат управління державою.

Риси суспільно-економічного розвитку. Розвиток землеробства, іригаційна система.

Соціальна структура. Правове становище рабів.

Основні закономірності виникнення та розвитку права країн Стародавнього Сходу. Зв'язок релігії з правом в країнах Стародавнього Сходу. Поняття східної теократії, її основні елементи.

Право Стародавнього Єгипту. Поняття правової норми та правопорушення в Стародавньому Єгипті. Джерела – пам'ятки права Стародавнього Єгипту. Характерні риси права. Кримінальні правопорушення і покарання. Суд і судовий процес.

Держава і право Стародавнього Вавилону

Стародавній Вавилон. Утворення держави. Соціально-економічний і політичний розвиток Межиріччя наприкінці III тис. до н. е. Розвиток релігії, права, писемності. Міста-держави Месопотамії. Періодизація розвитку держави і права Месопотамії.

Державний устрій. Характеристика органів державної влади.

Суспільний устрій. Правовий статус авілумів, мушкенумів, воїнів, селян і рабів.

Право Стародавнього Вавилону. Характерні риси права: цивільне, сімейне і карне право. Особливості договору позики у Вавилоні. Суд і судовий процес. Джерела – пам'ятки права Межиріччя. Характеристика Законника царя Хаммурапі.

Держава і право Давньої Індії

Давня Індія. Виникнення держави в Індії. Періодизація розвитку держави і права в Індії.

Державний устрій Давньої Індії. Центральне і місцеве управління. Військова організація.

Суспільний устрій Давньої Індії. Правове закріплення станово-кастового поділу суспільства. Варново-кастова система.

Джерела і характерні риси права Давньої Індії. «Закони Ману». Право власності. Правове регулювання договірних відносин. Особливості договору позики в Індії. Шлюбно-сімейне право. Кримінальні правопорушення і покарання. Суд і судочинство.

Держава і право Стародавнього Китаю

Стародавній Китай. Виникнення держави. Періодизація розвитку держави і права в Китаї. Династична історія Китаю.

Державний лад Стародавнього Китаю. Меритократія як засада здійснення управління державою. Армія.

Корфуціанство і легізм Стародавнього Китаю.

Суспільний лад.

Джерела і характерні риси права Стародавнього Китаю. Цивільне право. Шлюбно-сімейне право. Кримінальні правопорушення і покарання. Судовий процес.

Розділ 2. Держава і право Античного світу

Тема 3. Держава і право Стародавньої Греції

Виникнення держави в країнах античного світу. Полісна організація.

Виникнення держави у Спарті.

Державний лад Спарті. Військово-аристократичний характер політичної організації Спарті. Органи влади й управління. Герусія.

Суспільний лад Спарти. Звичаї спартанців.

Суд і право Спарти.

Утворення Афіньської держави.

Державний лад Афін. Реформи Тезея в Афінах. Реформи Солона, Клісфена, Ефіяльта, Перикла. Демократизація державного ладу Афін у V ст. до н. е. Центральні органи Афіньської держави: народні збори, рада п'ятисот, гелієя, колегія стратегів і колегія архонтів. Державні посади і порядки їх заміщення. Армія. Організація судової влади. Занепад афіньської демократії. Антична колонізація.

Суспільний лад в античних державах. Правове становище різних груп населення в Спарті, Афінах. Античне рабство. Статус ілотів Спарти.

Джерела і характерні риси античного права. Джерела і характерні риси права Спарти. Закони Лікурга. Шлюб і сім'я. Пережитки матриархату. Джерела і характерні риси афіньського права. Закони Драконта і Солона. Звичаєве право і закон. Право власності. Право зобов'язань. Шлюбно-сімейне право. Кримінальні правопорушення і покарання. Судовий устрій.

Тема 4. Держава і право Стародавнього Риму

Стародавній Рим. Джерела римської історії. Періодизація розвитку держави і права Стародавнього Риму.

Утворення Римської держави: природні умови, населення Стародавньої Італії; виникнення Риму; римське суспільство та органи управління ним за Царської доби; реформи Сервія Туллія.

Державний лад Риму в період Республіки. Види народних зборів, сенат, магістратура. Передумови переходу від республіки до імперії. Диктатура Сулли. Перший і другий тріумвірати. Державний лад Риму в періоди принципату і доміанату. Роль армії та чиновництва у політичній системі Стародавнього Риму. Поділ імперії на Західну і Східну. Падіння Західної Римської імперії (476 р.).

Етапи розвитку римського права: найдавніший, класичний і посткласичний. Джерела римського права. Джерела права в період Республіки: звичаєве право; закони царів; сенату-консульти; «Закони XII Таблиць»; едикти магістратів; преторські едикти; право народів; діяльність юристів. Джерела права в період Імперії: сенатусконсульти; преторські едикти; конституції імператорів (едикти, декрети, рескрипти, мандати); розпорядження префектів; праці римських юристів. Перші спроби систематизації римського права. Кодекс Грегоріана

295 р. Кодекс Феодосія II 438 р. Кодифікація Юстиніана та її історичне значення: «Кодекс Юстиніана» 529 р.; «Дигести (або Пандекти)» 533 р.; Інституції 533 р.; «Новели».

Римське право найдавнішого періоду. Зasadничі принципи римського права. Право власності. Манципація. Контракти. Шлюб і сім'я. Римське право класичного і посткласичного періодів. Поділ права на публічне і приватне. Розвиток права власності. Поняття і види зобов'язань. Шлюбно-сімейне право. Кримінальні правопорушення і покарання згідно з римським правом. Судова система. Еволюція форм цивільного процесу: легісакційний процес, формулярний і екстраординарний.

Загальноісторичне значення римського права та його рецепція.

Східна Римська імперія (Візантія) – правонаступниця Римської імперії. Особливості розвитку держави і права.

Розділ 3. Розвиток держави і права Західної Європи в період Середньовіччя

Тема 5. Держава і право франків

Загальна характеристика європейської держави і права в епоху Середньовіччя. Партикуляризм. Етапи розвитку середньовічної держави і права. Ранньофеодальна монархія.

Велике переселення народів.

Етапи становлення і розвитку Франкської держави і права. Виникнення держави у франків. Утворення Франкської імперії.

Державний лад. Держава франків при Меровінгах і Каролінгах. Реформа Карла Мартелла (715–741 рр.). Центральні органи за правління Карла Великого. Формування державного апарату. Влада франкських королів. Рада короля. Березневі (травневі) поля. Майордом. Пфальцграфи. Місцеві органи управління.

Суспільний лад Франкської держави. Формування феодальних відносин. Становище селянства, форми селянської залежності. Феодальна ієрархія. Сутність сюзеренітету-васалітету. Власність на землю у Франкській державі.

Джерела і характерні риси права. Варварські правди: Салічна правда, Рипуарська правда, Алеманська правда, Лонгобардська правда та ін. Капітулярії. Збірники формул. Дипломи. Вплив римського права. Цивільне право. Зобов'язальне право. Спадкове право. Кримінальні правопорушення і покарання. Судовий процес.

Причини занепаду Франкської держави та її розпад. правонаступництво Франкської держави.

Тема 6. Держава і право Франції в епоху Середньовіччя

Ранньофеодальна монархія у Франції (IX–XIII ст.). Періодизація середньовічної держави і права у Франції. Політичне об'єднання Франції.

Державний лад. Характеристика сеньйоріальної монархії (IX–XIII ст.). Організація фінансової системи. Генеральні штати, їх структура, компетенція. Центральне і місцеве управління. Судова система Франції (IX–XIII ст.).

Суспільний лад. Нова структура середньовічного суспільства. Теорія трьох станів: «ті, що моляться» (oratores) – священики та ченці; «ті, що воюють» (bellatores) – рицарі; «ті що працюють» (laboratores) – селяни.

Характеристика правової системи. Джерела права середньовічної Франції. Французькі збірники кутюмів (кутюми Бовезі), королівські ордонанси. Право феодальної земельної власності: алод, феоде і бенефіції. Його основні принципи: ієрархічна структура, становий характер, обмеження в розпорядженні, особливий порядок спадкування.

Станово-представницька монархія у Франції (XIV–XV ст.). Зміни у державному ладі (XIV–XV ст.).

Зміни у суспільному ладі (XIV–XV ст.). Формування трьох основних станів: духовенства, дворянства і міщан. Формування правових засад станового ладу.

Посилення королівської влади (XVI–XVII ст.). Абсолютна монархія у Франції. Правління Людовіка XIV. Необмежений характер королівської влади. Реформи Рішельє. Створення бюрократичного апарату. Місьцеве управління. Інтендантати поліції, юстиції та фінансів. Організація постійної армії та поліцейської служби. Суд.

Джерела та характерні риси права. Конкордат Франциска I (1516 р.), Нантський едикт 1598 р., Французький ордонанс 1670 р.

Тема 7. Держава і право Англії в епоху Середньовіччя

Виникнення англосаксонських держав. Утворення Гептархії (VII ст.). Становлення держави і права в Англії (IX ст.). Періодизація розвитку держави і права в Англії. Вплив норманського завоювання 1066 р. на подальший суспільно-політичний розвиток країни. Ранньофеодальна монархія в Англії.

Державний лад. Органи державного управління. Взаємовідносини королівської влади з англійською церквою. Прийняття «Великої Хартії Вольностей» (Magna Carta Libertatum) 1215 р., її зміст. Виникнення парламенту, його функції. Реформи Генріха II. Посилення королівської влади в Англії.

Суспільний лад Англії. Зміни у суспільному ладі Англії у період станово-представницької монархії. Вільне селянство.

Формування англійського абсолютизму. Причини утворення сильної централізованої держави в Англії. Династичні війни. Державний і суспільний лад у період абсолютної монархії. Взаємовідносини короля і парламенту. Таємна рада та Зоряна палата. Місцеве самоврядування. Особливості військової організації. Судова система.

Джерела та характерні риси права. Англосаксонські «правди». Розвиток королівського законодавства. Правда короля Етельберта (початок VII ст.), Правда Іне (VII ст.) і Закони короля Альфреда (IX ст.). Королівські асизи. Становлення «загального права» і «права справедливості». Статутне право.

Наукові трактати найавторитетніших юристів Англії як джерело права: «Про закони і звичаї Англії» Гленвіля (XII ст.), «Про закони і звичаї» Г. Брактона (XIII ст.), «Про поземельні держання» Літтлтона (XV ст.) та ін.

Характеристика зобов'язального і карного права. Феодальна земельна власність. Майорат. Класифікація кримінальних правопорушень згідно з англійським правом («тризн», «фелонія», «місдимінор»). «Криваве законодавство» періоду абсолютизму. Система правосуддя.

Тема 8. Держава і право Німеччини в епоху Середньовіччя

Становлення і розвиток ранньофеодальної держави в Німеччині. Історія виникнення і розвитку феодальної Німеччини.

Державний лад. Ранньофеодальна монархія в Німеччині (IX–XIII ст.). Політична роздробленість феодальної Німеччини.

Станово-представницька монархія у Німеччині.

Утворення «Священної Римської імперії» в Німеччині. «Золота булла» 1356 р. та її роль. Рейхстаг: поняття та структура. Імперська депутація. Особливості князівського абсолютизму.

Абсолютна монархія в Німеччині.

Суспільний лад.

Джерела і характерні риси права. Саксонське і Швабське зеркала в Німеччині. «Кароліна» (Constitutio Criminalis Carolina) 1532 р. – одне з найважливіших джерел німецького загальноімперського права. Суд у середньовічній Німеччині.

Тема 9. Канонічне і міське право у країнах Західної Європи в епоху Середньовіччя

Поняття і предмет канонічного права (права християнської церкви). Вплив римсько-католицької церкви на правову систему країн Західної

Європи. Інквізиція. Інститут спадкування. Шлюбні відносини. Система покарань. Інтердикт. Анафема. Епітилія. Санкції проти духовних осіб. Реформація та Контрреформація. Церковний суд.

Поняття і предмет, розвиток середньовічного міського права. Міське виборче право. Виникнення і розвиток міст. Статути вільних міст, цехів і купецьких гільдій. Боротьба за міське самоврядування. Міські республіки: Генуя, Флоренція. Ганзейський союз. Цехи і гільдії. Братства.

Магдебурзьке право. Джерела магдебурзького права та їх характеристика.

Організація управління в європейських містах за магдебурзьким правом. Суд і судочинство за магдебурзьким правом.

Розділ 4. Держава і право Московії в епоху Середньовіччя

Тема 10. Держава і право Московії в епоху Середньовіччя

Утворення і розвиток Московської держави і права. Причини виникнення Московської держави. Етапи об'єднання Московії в централізовану державу. Ідеологічна платформа Московської держави.

Державний лад періоду станово-представницької монархії. Цар. Роль Боярської Думи. Земський Собор.

Двірцево-вотчинна система управління в Московії. Князівський двір. Двірцеві відомства («путі»). Прикази. Система «кормління». Губні та земські «ізби».

Утвердження самодержавства.

Суспільний лад. Аристократія. Міське населення («посадські люди»). Селяни. Слободи. Правове становище різних груп суспільства.

Джерела права. «Руська правда» (Скорочена редакція), Судебники 1497 р., 1550 р. «Стоглав» 1551 р. «Соборне Уложення» 1649 р. Характеристика цивільного і кримінального законодавства Московії. Судова система.

Розділ 5. Держава і право середньовічного Сходу та Африки

Тема 11. Держава і право середньовічного Сходу та Африки

Закономірності виникнення і розвитку середньовічної держави і права Азії та Африки. Традиційний характер суспільно-політичного життя і форм держави. Вплив релігії на соціальну і політичну структуру.

Держава і право Східної Римської імперії (Візантії). Періодизація виникнення та розвитку держави. Державний устрій. Реформи Константина Великого та Юстиніана. Розвиток феодалних відносин у Візантії. Боротьба із зовнішніми ворогами. Боротьба з хрестоносцями. Латинська імперія. Джерела права. Кодифікація Юстиніана у Візантії. Розвиток візантійського права у VIII–XIV ст. Еклога. Прохірон. Базиліки. Занепад імперії. Завоювання Константинополя турками-сельджуками.

Держава і право Арабського Халіфату. Виникнення держави. Громадський устрій. Державний устрій Арабського халіфату. Мусульманське право.

Становлення і розвиток мусульманського права, зв'язок релігії і права. Джерела мусульманського права. Коран. Сунна. Іджма. Право власності. Договір. Шлюбно-сімейне право. Кримінальні правопорушення і покарання.

Держава і право середньовічного Китаю. Династії середньовічного Китаю. Суспільний устрій середньовічного Китаю. Державний устрій.

Держава і право середньовічної Індії. Делійський султанат та Імперія Великих Моголів. Суспільний устрій. Державний устрій і право.

Держава і право середньовічної Японії. Виникнення держави. Династична історія Японії. Феодалне суспільство Японії. Палац. Духовний світ японського суспільства.

Право середньовічних *африканських держав.*

МОДУЛЬ 2. ДЕРЖАВА І ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ПЕРІОД НОВОГО ЧАСУ

Розділ 6. Держава і право Європи, Азії та Америки Нового часу

Тема 12. Загальна характеристика держави і права в Новий час

Розвиток держави і права в епоху Нового часу. Ранні революції та їх вплив на становлення держави нового типу. Ознаки «буржуазної» держави. Етапи становлення громадянського суспільства. Становлення права нового типу. Принципи «буржуазного» права.

Становлення світових правових сімей. Основні системи права: англосаксонська, романо-германська (континентальна) та інші. Зміни в державному та суспільному ладі держав Нового часу. «Буржуазні республіки» та просвітницький абсолютизм. Принципи формування та тенденції розвитку «буржуазного» права.

Англосаксонська система права: поняття та основні закономірності встановлення, джерела. Створення в Англії основних інститутів цивільного буржуазного права. Джерела цивільного права: «загальне право» і «право справедливості». Англійська доктрина судового прецеденту. Статутне право. Збереження феодальної форми та архаїчних правових інститутів. Поділ власності на «реальну» та «особисту». Довірча власність (траст). Упровадження буржуазних принципів у традиційну англійську доктрину договору. Деліктне право та його особливості. Правовий статус торговельних компаній. Сімейне право. Специфічна система судових позовів. Становлення і розвиток буржуазного кримінального права в Англії. Тричленна система кримінальних правопорушень. «Habeas corpus act» 1679 р. Поширення англосаксонської системи права в країнах Британської колоніальної імперії. Вплив англосаксонської системи на виникнення і розвиток права в США.

Романо-германська (континентальна система права): поняття та основні закономірності встановлення, джерела. Джерела цивільного права Франції. Цивільний кодекс Наполеона 1804 р. Торговельний кодекс Франції 1807 р. Австрійський цивільний кодекс 1811 р. Саксонське цивільне уложення 1863 р. Розробка і прийняття Німецького цивільного уложення 1900 р., його структура, особливості. Торговельний кодекс Японії 1899 р. Інститути цивільного права в країнах континентальної системи права. Рівність перед законом, священність і недоторканність приватної власності, свобода договору, рівність сторін у договорі, його обов'язковість. Нові принципи сімейного права. Цивільний шлюб. Виникнення буржуазного кримінального права. Декрети революції та Кримінальний кодекс Франції 1791 р. Кримінальний кодекс Франції 1810 р. Імперський кримінальний кодекс Німеччини 1871 р. Кримінальний кодекс Японії 1880 р. Розвиток законодавства про працю. Регламентація дитячої та жіночої праці в Англії, Франції, США, Німеччині.

Імперіалізм: загальна характеристика. Утворення Російської імперії та її правові засади. Імператор. Синод. Сенат. Імперська рада. Адміністративно-територіальний устрій.

Австрійська імперія та реформи Габсбургів. Перетворення Австрійської імперії на дуалістичну монархію – Австро-Угорщину.

Колоніалізм: поняття та етапи. Поняття колоній і метрополій. Створення колоніальних імперій. «Завойовані» колонії і «переселенські». Ост-Індійська компанія.

Колоніальні володіння Англії. Організація управління колоніями Англії. Домініони. Протекторат. Акт про дійсність колоніальних законів 1865 р. Імперські конференції. Акти про управління Індією. Акт про Британську Північну Америку 1867 р. Pax Britannica.

Створення і розвиток французької колоніальної імперії. Організація управління колоніями. Реформа управління Алжиром. Паризький мирний договір 1814 р.

Поняття та управління іспанськими, португальськими і німецькими колоніями.

Утворення Троїстого Союзу й Антанти як військово-політичних блоків.

Держава і право країн Східної цивілізації.

Тема 13. Держава і право Англії Нового часу

Англійська громадянська війна (революція) середини XVII ст.: передумови, причини, завдання, рушійні сили. Періодизація, етапи, наслідки війни. Політичні течії. Державний лад періоду англійської громадянської війни. Довгий парламент. Встановлення конституційної монархії. Основні державно-правові зміни воєнного періоду. Проголошення республіки. Військова диктатура О. Кромвеля. «Знаряддя управління» 1653 р. Система органів влади і управління за часів протекторату. Реставрація Стюартів. «Славетна революція». Поява політичних партій.

Результати революції. Конституційні правові акти, прийняті в ході громадянської війни: Велика ремонстрація 1641 р., «Знаряддя управління» 1653 р., Бредська декларація 1660 р., Білль про права 1689 р., «Habeas Corpus Act» 1679 р., Трирічний акт 1694 р., Акт про престолонаступництво 1701 р.

Утворення Великобританії та її державний устрій у XIX–XX ст. Діяльність парламенту та парламентські реформи. Уряд. Делеговане законодавство.

Судова влада. Реформи судової системи.

Соціальна структура англійського суспільства у Новий час.

Джерела і характерні риси права Англії XIX–XX ст. Загальне право, право справедливості, статутне право.

Тема 14. Виникнення і розвиток держави і права в Америці

Держави і право доколумбової Америки.

Державно-правовий розвиток майя, інків і ацтеків.

Міста-держави майя. Утворення держави. Суспільний устрій. Державний устрій. Право майя.

Імперія інків. Утворення держави. Суспільний устрій. Державний устрій.

Держава ацтеків.

Виникнення і розвиток держави і права Сполучених Штатів Америки (США). Утворення колоній у Північній Америці. Види колоній та особливості їхнього управління. Війна за незалежність англійських колоній, її результати. Конституційно-правовий процес становлення Сполучених Штатів Америки як незалежної держави. Декларація незалежності США 4 липня 1776 р. «Статті конфедерації» 1781 р. Конституція США 1787 р. «Білль про права» 1791 р.

Державний лад США. Республіканізм. «Система стримувань і противаг». Федералізм. Судовий конституційний нагляд. Захист прав і свобод особи.

Громадянська війна у США 1861–1865 років: причини, наслідки. Законодавчі акти уряду А. Лінкольна: Гомстед-акт 1862 р. і Прокламація про звільнення рабів. Перемога Півночі. «Реконструкція Півдня». XIII–XV поправки до Конституції США. Посилення ролі Верховного Суду США. Еволюція державного ладу США у другій половині XIX ст. Утворення політичних партій. Конгрес. Президент США. Місцеве управління. Збройні сили. Поліція. Судова система США.

Справа Мербері проти Медісон. Доктрина Монро. Взаємовідносини між гілками державної влади у XIX – на початку XX ст.

Суспільний лад. Демократизація американського суспільства. Зміни в правовій та політичній системі США наприкінці XIX – на початку XX ст.

Тема 15. Держава і право Франції Нового часу

Причини, передумови, завдання, рушійні сили Французької революції кінця XVIII ст. Періодизація революції.

Державно-правові ідеї Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є. Установчі збори. Жирондистська республіка. Якобінська диктатура. Революційний уряд. Конвент та його комітети. Революційний трибунал. Армія. Соціально-економічні заходи якобінців. Аграрне і робітниче законодавство. Вплив Французької революції на становлення держави нового типу.

Джерела права революційного періоду. «Декларація прав людини і громадянина» 1789 р. Конституції 1791 р., 1793 р.

Переворот 9-го термідора і термідоріанська реакція. Конституція 1795 р. Уряд Директорії. Органи державної влади в період Директорії, консульства та імперії Наполеона I.

Джерела права, кодифікація законодавства у період Імперії. Цивільний Кодекс Франції (Кодекс Наполеона) 1804 р. Структура та основні положення Кодексу. Вплив римського права на зміст Кодексу. Сімейне право за Кодексом Наполеона. Рецепція Кодексу Наполеона в інших державах. Цивільний процесуальний кодекс Франції (1806 р.).

Торговельний (комерційний) кодекс Франції (1807 р.). Кримінальний процесуальний кодекс Франції (1808 р.). Кримінальний кодекс Франції (1810 р.).

Конституційне законодавство XVIII–XIX ст. Реставрація монархії Бурбонів. Хартія 1814 р. Липнева революція і Хартія 1830 р. Революція 1848 р. і проголошення (Другої) республіки.

Конституція 1848 р. Державний переворот Луї Бонапарта (1851 р.) і Конституція 1852 р. Державний лад Другої імперії.

Причини виникнення Паризької комуни як форми органів самоврядування. Роль Центрального комітету національної гвардії. Державний лад Паризької Комуни та принципи її організації. Декларація «До французького народу» 19 квітня 1871 р. Судова система. Соціально-економічні заходи Комуни.

Утворення Третьої республіки. Державний лад періоду Третьої республіки. Партії і політична боротьба після падіння Комуни. Конституційні закони 1875 р. Органічні закони 1884 р.

Джерела і характерні риси права Франції наприкінці XVIII – на початку XX ст.

Тема 16. Держава і право Німеччини Нового часу

Німецький абсолютизм. Державно-правовий розвиток Німеччини у 1800–1871 рр. Розпад Священної Римської імперії німецької нації. Створення Рейнського союзу. Віденський конгрес 1814–1815 рр. Утворення Німецького Союзу.

Причини, передумови, завдання, рушійні сили революції в Німеччині (т. зв. «Березнева революція») 1848–1849 рр. Періодизація революції. Революційні виступи в Австрії та Пруссії. Франкфуртський парламент і Конституція 1849 р. Результати революції. Конституційна хартія Пруссії 31 січня 1850 р. Вплив революції на розвиток німецьких держав. Реформи в Пруссії. Північнونیмецький союз.

Передумови та причини об'єднання Німеччини. Концепції об'єднання Німеччини («малонімецька» і «великонімецька»). Проголошення Німецької імперії (18 січня 1871 р.). Конституція 1871 р.

Державний лад Німеччини у кінці XIX – на початку XX ст. Джерела та основні риси права Німеччини Нового часу.

Суспільний лад Німеччини у XIX ст.

Характерні риси і джерела права Німеччини.

Тема 17. Держава і право Японії та Китаю Нового часу

Держава і право Японії. Причини і наслідки ізоляціонізму Японії. Суспільний і державний лад Японії до середини XIX ст. Передумови

революції в Японії. Революція Мейдзі («Реставрація Мейдзі») – початок революційних перетворень в Японії. Реформи 70–80-х рр. XIX ст. Виникнення політичних партій. Конституція 1889 р.

Державний і суспільний лад Японії кінця XIX – на початку XX ст.

Особливості формування та джерела японського права.

Держава і право Китаю. Династія Цін. Велика селянська війна 1850–1864 рр. у Китаї. Криза політичної системи. Рух за введення конституційного правління наприкінці XIX ст. Три принципи Сунь Ятсена. Сінхайська революція 1911 р. Скиннення Маньчжурської династії Цін. Проголошення Китайської Республіки.

Особливості китайського права, джерела.

МОДУЛЬ 3. ДЕРЖАВА І ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН НОВІТНЬОГО ПЕРІОДУ

Розділ 7. Держава і право країн Європи та Америки в Новітню епоху

Тема 18. Загальна характеристика держави і права в Новітню добу

Загальні тенденції розвитку держави, права і суспільства в XX – на початку XXI ст. Зміни на політичній карті Європи після Першої світової війни. Друга світова війна та її державно-правові наслідки. Демократичні та тоталітарні державні режими.

Розпад колоніальної системи. Криза колоніальної системи після Першої світової війни. Новий підйом національно-визвольної боротьби в колоніях після Другої світової війни. Остаточний розпад колоніальних імперій.

Розпад Британської колоніальної імперії. Імперські конференції 1926 р. і 1930 р. Вестмінстерський статут 1931 р. Британська співдружність націй.

Утворення Республіки Індії. Підйом національно визвольної боротьби в Індії після першої світової війни. Колоніальна політика Великої Британії. Конституції 1919 р. і 1935 р. Політичні і правові ідеї гандизму. Акт про незалежність Індії 1947 р. й утворення двох домініонів. Конституція Індії 1949 р. Проголошення Республіки Індія 1950 р. Державний лад. Управління штатами.

Створення держави Ізраїль (1948 р.). Конституція Ізраїлю 1950 р.

Криза Французької колоніальної імперії. Боротьба колоній за незалежність. Зміни в структурі Французької колоніальної імперії після прийняття Конституції Франції 1946 р. Створення Французького Союзу. Спілка сімнадцяти африканських колоній. Проголошення у 1962 р. незалежності Алжиру.

Проголошення незалежності Індонезії. Конституція 1946 р. Посилення влади президента. Переворот генерала Сухарто в 1965 р. Роль військових.

Національно-визвольні революції у країнах Арабського Сходу. Національна революція в Єгипті. Конституції 1956 р. і 1971 р. Боротьба за національну незалежність Сирії та Лівану. Національно-визвольна війна в Алжирі. Утворення Демократичної Республіки Афганістан. Боротьба за незалежність у колоніях тропічної Африки.

Піднесення національно-визвольного і демократичного руху в Латинській Америці.

Особливості монархій і республік у Новітній час. Нові тенденції у розвитку правових систем. Поява нових галузей законодавства і комплексних галузей права. Розвиток приватного права Новітнього часу. Еволюція публічного права Новітнього часу. Вплив міжнародних правових норм на внутрішнє право окремих держав.

Національні держави Центральної та Південно-Східної Європи. Виникнення після Першої світової війни національних держав у Чехословаччині, Угорщині, Югославії, Болгарії. Утворення незалежної Польської Республіки.

Конституційне самовизначення Болгарії. Мала Конституція Польщі 1919 р. Конституція Румунії 1923 р. Тимчасова конституція Чехословаччини 1918 р.

Державні перевороти і встановлення авторитарних режимів у Югославії, Болгарії, Угорщині. Антидемократична Конституція Польщі 1935 р. Політичний режим Антонеску в Румунії.

Характер і форми революцій середини 40-х рр. XX ст. в країнах Центральної і Південно-Східної Європи. Встановлення народно-демократичної влади. Будівництво нового державного апарату. Конституційне законодавство.

Криза системи «реального соціалізму». Демократичні революції 1989–1990 рр. Утворення незалежних Чеської і Словацької держав.

Об'єднання Європи та утворення Європейського Союзу.

Тема 19. Держава і право Англії в Новітню епоху

Розвиток Великої Британії (Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії) у XX ст. Акт про парламент 1911 р. Розвиток британської двопартійної системи. Консерватори і ліберали. Посилення лейбористської партії. Вестмінстерський статут 1931 р.

Зміни в апараті державного управління та у соціальній структурі Великобританії впродовж другої половини XX ст. Характерні риси англійської парламентської демократії. Реформа парламенту 1949 р.

Спроби подальшої реорганізації палат лордів. Виборчі реформи 1918 р. і 1928 р. Акт про народне представництво 1948 р.

Державно-правовий розвиток Сполученого Королівства наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Корона. Повноваження британського монарха (суверена). Посилення ролі Кабінету. Стиль управління М. Тетчер. Лейбористські уряди. Поліцейські і судові органи. Обмеження місцевого самоврядування. Закон про престолоуспадкування 2011 р.

Джерела і характерні риси права Сполученого Королівства. Соціальне законодавство.

Тема 20. Держава і право Італії в Новітню епоху

Італійське королівство на початку ХХ ст. Економічна і політична криза після закінчення Першої світової війни.

Розвиток фашистського руху. «Похід на Рим» фашистських загонів у жовтні 1922 р. Встановлення фашистської диктатури. Виняткові закони 1926–1927 рр. Одержавлення фашистської партії. Принципи корпоративної держави. Хартія праці 1927 р. Латеранські угоди 1929 р.

Італія після Другої світової війни. Боротьба за демократизацію суспільного і державного ладу. Референдум з питання збереження монархії (1946 р.). Проголошення Італії республікою (18 червня 1946 р.). Конституція 1947 р.

Напрями державно-правового розвитку Італії в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Джерела і характерні риси права Італії. Судова система.

Тема 21. Держава і право Німеччини в Новітню епоху

Причини та наслідки Листопадової революції 1918 р. у Німеччині. Утворення Веймарської республіки. Веймарська конституція 1919 р. Система органів влади й управління періоду Веймарської республіки (1919–1933 рр.). «Президентські» кабінети». Управління в землях. Партії і політична боротьба в умовах Веймарської республіки. Кризові явища у соціально-економічній і владній сфері у кінці 20-х – на початку 30-х рр.

Причини встановлення нацистської диктатури. Державний і суспільний лад нацистської Німеччини. Фюрер, рейхстаг, імперська канцелярія. Каральні органи. Законодавство нацистської Німеччини. Поразка нацистської Німеччини у Другій світовій війні. Потсдамські угоди. Окупаційний Статут. Політика розколу країни: Бізонія і Тризонія.

Утворення ФРН і НДР. Конституція ФРН (Боннська конституція) 1949 р. Державний лад ФРН у другій половині ХХ ст. Соціальна

структура суспільства. Соціальне законодавство ФРН. Об'єднання Німеччини у 1990 р.

Напрями державно-правового розвитку Німеччини в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Джерела і характерні риси права Німеччини. Судова система.

Тема 22. Держава і право Франції в Новітню епоху

Державний лад Третьої республіки у міжвоєнний період. Багато-партійність. Лівий блок і Національний блок. Робітничі партії. Фашистські організації. Народний фронт 1934–1938 рр. Уряд народного фронту. Державний механізм Третьої республіки. Повалення Третьої республіки. Боротьба за демократичну конституцію після закінчення Другої світової війни. Референдуми 21 жовтня 1945 р. і 5 травня 1946 р. Конституція 1946 р.

Державний лад Четвертої республіки, причини її ліквідації. Військовий заколот 1958 р. в Алжирі. Уряд генерала Де Голля.

Державний устрій П'ятої республіки. Конституція 1958 р. Зростання соціального напруження в 60-х рр. Зміни у соціальній структурі Франції. Французька правова система у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Напрями державно-правового розвитку Франції в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Кримінальна поліція Франції. Суд.

Тема 23. Держава і право США Новітньої доби

Особливості соціально-економічного розвитку США Новітнього часу. «Новий курс» Ф. Рузвельта і його основні напрями. Державне регулювання ринкових відносин у США.

Основні зміни у державному ладі США. Принципи федералізму. Централізація влади. Конгрес та його постійні комітети. Президент. Апарат Білого дому.

Мілітаризація державного апарату. Пентагон і ЦРУ. Структура поліцейського апарату. ФБР. Верховний Суд США.

Зміни в політичному режимі Сполучених Штатів після Другої світової війни.

Двопартійна система США. Демократи і республіканці.

«Революція громадянських прав» у США у повоєнні роки. ХІХ, ХХІV і ХХVІ поправки до Конституції. Закон про громадянські права 1957 р. Закон про виборчі права 1965 р.

Основні напрями державно-правового розвитку США в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Взаємовідносини трьох гілок державної влади у другій половині ХХ ст. Зміни у соціальній структурі США протягом

другої половини ХХ ст. Соціальне законодавство. Становище професійних спілок. Право на страйк. Закон Вагнера 1935 р. і Закон Тафта-Хартлі 1947 р. у США. Поправки до Конституції США в ХХ ст. Федеральний закон і закони штатів. Цивільне, трудове і кримінальне право США.

Розділ 8. Держава і право країн Сходу в Новітню епоху

Тема 24. Держава і право Японії та Китаю в Новітню епоху

Розвиток держави і права Японії. Японія в період між двома світовими війнами. Мілітаризація суспільства. «Нова політична структура» і «Нова економічна структура». Збереження монархічної влади. Японська держава після Другої світової війни. Перебудова суспільно-економічних засад. Конституція Японії 1947 р. Джерела і характерні риси права.

Розвиток держави і права Китаю ХХ ст. Початок ново-демократичної революції в Китаї. Період громадянських революційних війн. Утворення Китайської Народної Республіки (КНР). Конституція КНР 1954 р. Основний закон 1975 р. і Конституція 1978 р. Конституція КНР 1982 р. Джерела та характерні риси права.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні

1. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Центр учб. л-ри, 2018. 730 с.
2. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія-практикум : навч. посіб. / [авт. кол. : Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г., Загуменна Ю. О. та ін.]; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2023. 904 с.
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / Л. М. Маймескулов Д. А. Тихоненков, В. В. Россіхін, С. І. Власенко. Харків : Право, 2013. 520 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / [І. Й. Бойко та ін.]; за заг. ред. Б. Й. Тищика та І. Й. Бойка ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Юрид. ф-т, Каф. історії держави, права та політико-прав. учень. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 657 с.
5. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; [Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М., та ін. ; вступ. слово О. М. Бандурки]. Х. : Майдан, 2020. 618 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9481/Вandurka_istoriya_prava-_zarubizh%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
6. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / Куракін О. М., Туренко О. С., Іванов І. В. Київ : ДП «ІНФОТЕХ», 2022. 546 с.
7. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / [О. М. Бандурка та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України, заслуж. юриста України О. М. Бандурки ; [вступ. слово О. М. Бандурки]; Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 595 с.
8. Макарчук В. Загальна історія держави і права зарубіжних країн. Київ : Атіка, 2019. 624 с.
9. Марченко О. В. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник : у 2 т. / О. В. Марченко. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Т. 1. 312 с.
10. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 396 с.
11. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн : підручник для студентів вищих закладів освіти. Львів : Новий світ-2000, 2023. 475 с.

Додаткові

12. Бостан Л. М. Історія держави і права у зарубіжних країнах : навч. посіб. / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Центр учб. л-ри, 2008. 730 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf.
13. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Істина, 2012. 768 с.
14. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право : навч. посіб. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2019. 384 с. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37723/1/Posibnuk%20%20d0%90.%20Hrubinko%202019.pdf>.
15. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан. 2022. 656 с.
16. Дручек О. В., Волуйко О. М., Вовк В. М., Посмітна В. В., Коба М. М. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ, 2024. 186 с.
17. Захарченко П. П. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для дистанц. навч. Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». Київ : Університет «Україна», 2005. 214 с.
18. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) : навч. посіб. / Б. Й. Тищик [та ін.] ; ред. Б. Й. Тищик. Л. : Світ, 2006. 696 с.
19. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. / О. М. Джужа, Т. А. Третякова, В. С. Калиновський та ін. Київ : НАВС, 2012. 376 с. URL: <https://www.naiou.kiev.ua/files/kafedru/idp/NP-IDP-ZK.pdf>.
20. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Маймескулов, Д. А. Тихоненков, В. В. Россіхін, С. І. Власенко ; за ред. Л. М. Маймескулова. Харків : Право, 2011. 520 с. URL: http://pidruchniki.com/1126062244400/pravo/istoriya_derzhavi_i_prava_zarubizhnih_krayin.
21. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / В. А. Сало, Г. В. Лаврик. Полтава : ПУЕТ, 2017. 329 с. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016bac/idpz_03.pdf.
22. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела : [навч. посіб.] / упорядн. Г. І. Трофанчук ; МОН України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 347 с. URL: http://yurincom.com/files/content/Xrestom_Trophan.pdf.
23. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) : навч. посіб. / Б. Й. Тищик [та ін.] ; ред. Б. Й. Тищик. Л. : Світ, 2006. 696 с.

24. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. / Укооп-спілка, Львів. комерц. акад. ; [уклад. Вдовичин І. Я.]. Л. : Вид-во Львів. комерц. акад., 2015. 591 с.
25. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія : навч. посіб. для студ. юридичних спец. вищ. закл. освіти / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України; упоряд. В. Д. Гончаренко [та ін.] ; ред. В. Д. Гончаренко. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 716 с.
26. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / [І. Й. Бойко та ін.] ; за заг. ред. Б. Й. Тищика та І. Й. Бойка ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Юрид. ф-т, Каф. історії держави, права та політико-прав. учень. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 657 с.
27. Історія держави і права зарубіжних країн у схемах: для студ. I курсу / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого ; уклад. С. І. Власенко [та ін.]. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2007. 34 с.
28. Історія держави і права зарубіжних країн. Новітній час (1918 р. початок ХХІ ст.) : [навч. посіб.] / [Б. Й. Тищик та ін.]. Л. : Світ, 2016. 718 с.
29. Історія держави і права зарубіжних країн : [навч. посіб.] / Дручек О. В. [та ін.] ; Київ. ін-т Нац. гвардії України. Київ : Київ. ін-т НГУ, 2024. 185, [1] с.
30. Історія держави та права (схеми та таблиці) : навч. посіб. / О. В. Шкурастенко (кер. авт. кол.), Н. О. Дорошук (наук. ред.) та ін. Київ : «Видавництво Людмила», 2021. 287 с.
31. Історія держави та права : навч. посіб. / Д. Є. Забзалюк, В. С. Маркчук, В. Я. Марковський, В. Д. Яремчук, Н. Я. Рудий ; (заг. ред. Д. Є. Забзалюка та В. Я. Марковського) ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Л. : СПОЛОМ, 2021. 438 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4006/1/%d0%9f%d0%9e%d0%a1%d0%86%d0%91%d0%9d%d0%98%d0%9a%20%d0%86%d0%a1%d0%a2%d0%9e%d0%a0%d0%86%d0%af%20%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%b0%d0%b2%d0%b8%20%d1%96%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b0.pdf>.
32. Калганова О. А. Історія держави і права зарубіжних країн (у визначеннях і схемах) : навч. посіб. / О. А. Калганова, Т. М. Супрун ; Держ. податк. служба України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь : Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2014. 102 с.

33. Кодекс законів царя Хаммурапі. URL: https://yuristonline.org/laws/historic_doc/hammurabi_laws/ukr/_doc.pdf (дата звернення: 29.08.2024 р.).
34. Козаченко А. І., Стрілець В. В., Історія держави і права зарубіжних країн : конспект лекцій для студентів заочної форми навчання. НУ ЮАУ ім. Ярослава Мудрого Пол. юр. інст. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2013. 148 с.
35. Крестовська Н. М. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум / Н. М. Крестовська, О. Ф. Цвіркун. Х. : Одиссей, 2010. 488 с. URL: http://pidruchniki.com/1584072058608/pravo/istoriya_derzhavi_i_prava_zarubizhnih_krayin.
36. Кузьминець О. В. Історія держави та права зарубіжних країн (схеми, таблиці, коментарі, термінологічний словник) : навч. посіб. / О. В. Кузьминець, Є. С. Дурнов, Ю. В. Сокур. Київ : Гранма, 2012. 240 с.
37. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. 8-ме вид., допов. Київ : Атіка ; Харків : Право, 2015. 624 с. URL: http://pidruchniki.com/82499/pravo/zagalna_istoriya_derzhavi_i_prava_zarubizhnih_krayin.
38. Макарчук В. С. Римське приватне право : навч. посіб. Київ : Атіка ; Харків : Право, 2015. 256 с.
39. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. ; МОН України. вид. 6-те, допов. Київ : Атіка, 2010. 623 с.
40. Мак-Ніл Вільям. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти ; пер. з англ. 2-ге вид., випр. Київ : Ніка-Центр, 2011. 960 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Mak-Nil_Viliam/PidnesenniaZakhodu_Istoriia_liudskoi_spilnoty_vyd_2011.pdf?
41. Олійник В. С. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Чернігів : Академія ДПТС, 2018. 452 с.
42. Орленко В. І. Історія держави і права зарубіжних країн : посіб. для підготов. до іспитів / В. І. Орленко, В. В. Орленко. Вид. 4-е, стер. Київ : Вид. Паливода А. В., 2010. 243 с.
43. Орлова Т. В. Історія нових незалежних держав: Postsovieticum : навч. посіб. Київ, 2010. 487 с.
44. Підопригора О. А. Римське право : підручник / О. А. Підопригора, Є. О. Харитонов. 5-те вид., стер. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 528 с.
45. Серета А. М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. М. Серета, Г. М. Васильчук. Запоріжжя : Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний ун-т», 2007. Ч. 1. [Б. м.] : [б. в.], 2007. 296 с.

46. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером и Сталінім / Тімоті Снайдер. Київ : Дуліби, 2015. 584 с. URL: <http://timothysnyderbloodlands.com/index.php/chitat>.
47. Страхов М. М. Історія держави та права зарубіжних країн : підручник. [вид. 2-е.]. Київ : Ін. Юре, 2003. 762 с. URL: http://www.economics.com.ua/writer/4084/textbook/11729/strahov_m_m/storuga_derjavi_prava_zarubjnih_krain.
48. Талдикін О. В. Історія держави та права зарубіжних країн (структурнологічні схеми і таблиці) : навч. посіб. : у 3 ч. Ч. 1. Дніпро : ДДУВС, 2024. 256 с.
49. Тихоненков Д. А. Історія держави і права зарубіжних країн. Відповіді на екзаменаційні питання. Х. : Право, 2020. 248 с.
50. Тихоненков Д. А. Історія держави і права зарубіжних країн. Х. : Право, 2017. 248 с.
51. Тихоненков Д. А. Історія держави і права зарубіжних країн : посіб. для підгот. до іспитів. Х. : Право, 2017. 248 с.
52. Тищик Б. Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. 1918 р.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Л. : Світ, 2013. 750, [1] с.
53. Тищик Б. Й. Історія держави і права Сполучених Штатів Америки (XVIII ст. – 1918 р.) : тексти лекцій ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 157 с.
54. Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Л. : Світ, 2012. 512 с.
55. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посіб. Л. : Світ, 2001. 382 с.
56. Тищик Б. Історія держави і права зарубіжних країн. Новітній час (1918 р. – початок XXI ст.). Львів : Світ, 2016. 720 с.
57. Тищик Б. Й. Історія держави і права Стародавніх Греції та Риму. Львів, 2001. 384 с.
58. Тищик Б. Й. Велика Британія: історія державності і права (V – початок XXI ст.) : [навч. посіб.] / Б. Й. Тищик. Львів : Світ, 2017. 351, [4] с.
59. Трофанчук Г. І. Канонічне право. Курс лекцій : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 272 с.
60. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 448 с.
61. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн : навч. посіб. / Н. М. Хома. 3-тє вид., стер. Львів : Магнолія-2006 , 2017. 480 с.

62. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для студ. юрид. вузів і фак. : у 2 т. / ред. В. Д. Гончаренко. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. [Б. м.] : [б. в.], 1998. 503 с.
63. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для студ. юрид. вузів і фак. : у 2 т. / ред. В. Д. Гончаренко. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 2. [Б. м.] : [б. в.], 1998. 607 с.
64. Церковне (канонічне) право : підручник / В. І. Лубський, Є. А. Харьковщенко, М. В. Лубська, Т. Г. Горбаченко. Київ : Центр учбової л-ри, 2014. 640 с.
65. Чернявська Т. І. Історія держави та права зарубіжних країн : навч. посіб. (практикум). Київ : Кондор, 2015. 400 с.
66. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. К. : Вентурі, 1997. 304 с.
67. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посі. ; МОН України. Київ : Олан, 2008. 351 с.
68. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія. Київ : Вентурі, 1998. 255 с.
69. Шигаль Д. А. Історія держави і права зарубіжних країн : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2023. 198 с.
70. Шигаль Д. А. Історія держави та права зарубіжних країн : курс лекцій. 3-тє вид. Харків : Індустрія, 2013. 319 с.
71. Яцишин Н. Г. Практикум з історії держави і права зарубіжних країн ; Національна академія держ. податкової служби України. Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2006. 274 с.

Навчально-методичне видання

ЛАВРИК Галина Володимирівна
ОРЕЛ Вікторія Анатоліївна

ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
«ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН»

Редагування *Л. М. Діденко*
Комп'ютерне верстання *О. С. Корніліч*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 1,7.
Зам. № 385/2259.

Видавець і виготовлювач
Полтавський університет економіки і торгівлі
к. 48, вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36003.
E-mail: pvv.puet@gmail.com.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 8076 від 28.02.2024 р.